

**МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ НА
ПРОФІЛЬНОМУ РІВНІ НАВЧАННЯ В ЛІЦЕЇ**

**METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FUNCTIONING
GEOGRAPHY AT PROFILE LEARNING IN SENIOR SCHOOL**

Стаття розкриває актуальні питання щодо функціонування географічної освіти в ліцеї на профільному рівні навчання, адже на сьогоднішній день географічна освіта представлена на академічному та профільному рівнях. Авторка статті, пояснюючи необхідність географічних знань в учнів, через ключові та предметні компетентності пропонує методичні засади функціонування географічної освіти в ліцеї через зміст Концепції географічної освіти, яка є рамковим документом, що визначає основні напрями розвитку шкільної географії в контексті вивчення як господарських особливостей своєї країни, так й економіко-географічних відносин в світі.

Ключові слова: географічна освіта, освітній процес з географії для профільного рівня навчання, ключові компетентності, предметні компетентності, заклади загальної середньої освіти, концепція географічної освіти в ліцеї.

Засаднича мета Нової української школи – підтримати сучасне покоління учнів у їх прагненні стати знаючими людьми через систему предметних та ключових компетентностей. Це надасть молодим людям можливість зорієнтуватися в сучасному суспільстві, свідомо зайняти відповідну соціальну і громадянську позицію, підвищити рівень духовної

культури, культури спілкування і практичної діяльності, формувати соціально зрілу, працелюбну, творчу особистість [3].

Курс «Географія», що пропонується на профільному рівні навчання в 10 і 11 класах, завершує географічну освіту в закладах загальної середньої освіти і відповідає логіці пізнання світу. Таким чином система географічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї узгоджується з теорією природничих і суспільних наук, загальною географією, регіоналізацією, країнознавством, краєзнавством і має українознавчу спрямованість.

Загальною метою освітнього географічного курсу є вдосконалення уявлення учнів ліцею про географічну картину світу, утвердження поняття про географію як конструктивну науку і формування географічного мислення на засадах історичного, просторового, комплексного, типологічного, проблемного і конструктивного підходів. Вирішальні ідеї освітньої програми – гуманізація, соціологізація, екологізація, економізація, залучення учнів до соціально корисної практичної діяльності засобами сучасної географії [5].

Основними завданнями курсу «Географія» для 10-11 класів ліцею, що вивчатиметься на профільному рівні є: поглиблення географічної та економіко-соціальної освіти випускників закладів загальної середньої освіти через вивчення глобальних територіально-диференційованих господарських, соціокультурних і соціо екологічних проблем, розкриття ролі окремих держав і народів у світовій економіці й політиці, процесів економічної і політичної інтеграції країн і народів; узагальнення й систематизування попередніх знань учнів з географії на значно вищому теоретичному рівні; розкриття ролі географічних знань і географічної експертизи у вирішенні сучасних економічних і соціальних проблем; формування географічних й соціокультурних знань, трансформація економічного мислення учнів, що передбачає розуміння процесів, які відбуваються в сучасному світі; утворювати уявлення про територіальну організацію господарства і населення окремих регіонів і держав світу; демонстрування системного характеру світової економіки, започаткування уявлення про природу, сутність і функцію

міжнародного географічного поділу праці; висвітлення походження сучасних економічних та екологічних проблем людства; ознайомлення з принципами і світовим досвідом раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища, збалансованого (сталого) розвитку; удосконалення вміння користуватися порівняльними методами статистико-економічного аналізу, використовувати статистичні дані, що характеризують рівень і темпи розвитку економіки країн світу та України, своєї області, адміністративного району, окремого господарства; вільно орієнтуватися на політичній карті світу та використовувати тематичні географічні карти для розв'язування навчальних і практичних завдань; формування географічної, екологічної й економічної культури, розуміти виклики, що стоять перед державою і світовою цивілізацією; сприяння полікультурному, толерантному, неупередженому сприйняттю і доброзичливому ставленню до інших етносів, народів, груп та особистостей; розвивати в учнів інтерес та повагу до культури свого народу й інших народів, прагнення зберегти і примножити культурну спадщину своєї країни і всього людства, вчитися жити і працювати в полікультурному середовищі; виховання в учнів рис громадянина України, загальнолюдської духовної ціннісної орієнтації, вміння сприймати ідеї гуманізму та демократизму, патріотизму і взаєморозуміння між народами, утвердження ідей демократії, добра та справедливості; готувати учнів ліцею до свідомої активної участі в суспільному житті Української держави, усвідомлювати її роль і місце в Європі та світі, формувати співвідповідальність за долю України, Європи, світу; розвивати вміння зіставляти географічні й економічні події і процеси, працювати з різними джерелами знань, самостійно добувати географічну інформацію; розвивати творче мислення, формувати власний погляд та критичне ставлення до інформації, обстоювати власні погляди на ту чи іншу географічну проблему, толерантно ставитись до протилежних думок.

Особливістю курсу є те, що він розкриває важливі й актуальні проблеми сучасної географії та низки прилеглих наук, про це говориться і в Держстандарті базової і повної загальної середньої освіти [1].

Для подальшого розвитку географічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї науковцями відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України була створена Концепція географічної освіти для профільної школи [2, 12-15].

Основною ідеєю концепції географічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї є дотичність наукових знань до світу людських потреб, тобто набуття знань для подальшої обраної професії чи діяльності, що будуть пов'язані із географічною складовою.

Концепція вивчення географії у профільній школі є документом для загально дидактичного і методичного використання. Вона є базою для наступних спільних дій професіоналів у розвитку системи профільного навчання, змісту шкільної освіти, методів і прийомів, способів і засобів навчання, науково-педагогічних досліджень і професійної підготовки вчителів.

Філософським і теоретичним стрижнем Концепції є компетентнісна парадигма освіти, яка визнає унікальність розвитку кожної особистості та необхідність забезпечення компетентнісного шляху навчання географії.

Зміст положень Концепції не є сталим. Він досліджується представниками людинознавчих наук (педагогами, дидактами, методистами, філософами, психологами, соціологами, валеологами тощо) у практиці і теорії навчання та обов'язково підлягає оновленню з урахуванням результатів наукових досліджень і сформульованих соціальних замовлень.

Рівень профільного навчання географії зводиться до рівня підготовки до майбутньої професії. У першу чергу це предмети географічного змісту, тобто там, де передбачається підготовка учнів для природничо-наукової або суспільно-політичної професійної діяльності (географія, екологія, історія,

політологія, економіка, дипломатія, інше) та для роботи у сфері послуг (туризм, підприємницька діяльність, інше).

Географічна освіта має важливе значення для формування в людини адекватної картини світу, виховання активного відповідального громадянина і діяча.

Зміст профілю навчання конкретизується у специфічній комбінації базових, профільних загальноосвітніх предметів і курсів за вибором.

Базові загальноосвітні предмети становлять інваріантну складову змісту середньої освіти і є обов'язковими для всіх профілів. Географія у старшій школі є базовим загальноосвітнім предметом і обов'язково вивчається учнями всіх профілів на академічному або поглибленому рівнях.

Зміст окремих тем або розділів географії може бути уточнений в освітніх програмах курсів за вибором. Курси за вибором забезпечують учнів варіативністю, альтернативністю і гнучкістю освітнього процесу в ліцеї. Вони мають бути широко представлені у змісті навчання. За обсягом і складністю географічні курси за вибором учнів поділяються на:

- ознайомчі (наприклад, «Географія країн Європейського Союзу», «Географічні інформаційні системи», «Соціальна географія», «Історична географія», «Географія економічних систем світу», «Країнознавство» та інші);

- поглиблені (наприклад, «Медична географія», «Географія туризму», «Краєзнавство», «Природничо-наукова картина світу», «Географія економічних систем світу»),

- базові (наприклад, «Соціальна географія», «Країнознавство», «Географія країн Європейського Союзу», «Географія культури Європи» та інші).

Курси за вибором реалізуються за рахунок годин варіативного компонента змісту освіти.

З метою здійснення професійної орієнтації учнів гімназії та сприяння подальшого вибору ними вивчення географії на профільному рівні в ліцеї здійснюється до профільна підготовка. Зміст до профільної підготовки

реалізується за рахунок варіативної складової змісту загальної середньої освіти.

З метою забезпечення умов для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, освіта в ліцеї забезпечується навчально-методичними комплектами як безпосереднього, так і дистанційного використання.

Мінімальний навчально-методичний комплект для вивчення географії на профільному рівні в ліцеї, складається з: навчальної програми з описом прогнозованих навчальних досягнень учнів; обґрунтування необхідності вивчення навчального курсу; пояснювальної записки і методичних рекомендацій для вчителів до навчальної програми; опису необхідного обладнання і географічних майданчиків для реалізації навчання; системи оцінювання навчальних досягнень учнів; матеріалів для учнів (на паперових або цифрових носіях).

Організація географічної освіти на профільному рівні навчання відбувається поетапно і є індивідуальним процесом для кожного закладу загальної середньої освіти.

Першим етапом організації географічної освіти на профільному рівні навчання є підготовка педагогічного колективу до профільного рівня навчання учнів географії.

На цьому етапі ведеться активна робота у двох напрямках: 1) вивчення актуальних освітніх потреб учнів гімназії (психологічна служба закладу загальної середньої освіти, класні керівники); 2) визначення педагогічного потенціалу колективу закладу загальної середньої освіти. Адміністрації і вчителям необхідно ретельно проаналізувати Державний стандарт базової і повної середньої освіти, типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів¹ і діючі державні програми для ліцею на предмет

¹ За основу взято типовий навчальний план для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти

виявлення можливостей розвитку змісту навчання та допустимого навантаження учнів на тиждень.

Проаналізувавши типовий навчальний план закладу загальної середньої освіти, згідно Наказу МОН України [6], можна зробити висновок, що годин вистачить не тільки на введення нових навчальних предметів і практик у освітній процес, а і з'явиться можливість відкоригувати недоліки вже існуючого типового навчального плану в напрямку врахування психолого-педагогічних закономірностей навчання та створення комфортних умов для вивчення загальноосвітніх предметів, що є важливими для особистісного розвитку людини незалежно від виду майбутньої професійної діяльності.

Таблиця 1

**Навчальний план
для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти**

Предмети	Кількість годин на тиждень у класах	
	10	11
Базові предмети		
Географія	1,5	1

Таблиця 2

Орієнтовна кількість навчальних годин для профільних предметів

Профільний предмет	Кількість годин на тиждень	
	10 клас	11 клас
Географія	5	5

Таблиця 3

**Перелік навчальних програм
для учнів закладів загальної середньої освіти III ступеня
(затверджені наказами МОН від 23.10.2017 № 1407 та від 24.11.2017 № 1539)**

№ п/п	Назва навчальної програми	Рівень вивчення
14.	Географія	Рівень стандарту
15.	Географія	Профільний рівень

Другим етапом організації географічної освіти на профільному рівні навчання учнів ліцею є робота над змістовим наповненням курсів за вибором. Суттєвим для педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти є добір курсів за вибором і формування їх змісту або відбір уже розроблених відповідних навчальних програм для цих курсів. Дидактичною метою курсів за вибором є ознайомлення учнів з новими галузями науки та видами людської діяльності, набуття досвіду використання теоретичних знань для вирішення практичних завдань і виконання дослідницьких робіт, розвиток здібностей, нахилів та інтересів школярів, задоволення природної пізнавальної цікавості учнів. Набір курсів за вибором визначається на рівні педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти. Їхній зміст має відповідати актуальним потребам, особистим освітнім цілям і мотивам учнів. Кількість годин може варіюватися:

- 17-18 годин, тобто половина семестру, мінімум по 2 години на тиждень – орієнтовно цей час може бути використаний для курсу, який присвячено окремому поняттю, явищу, процесу, темі, яка розкривається поглиблено, організації практики на виробництві тощо (наприклад, «Екологічні проблеми Запорізької області»;

- 35-36 годин, тобто семестр – орієнтовно цей час може бути використаний для курсів, що присвячені введенню у спеціальність, проведенню практичних робіт на місцевості, підготовки до складання державної атестації з обраних предметів, теоретичних занять тощо (наприклад, «Соціальна географія»;

- 56-70 годин (не менше ніж по 2 години на тиждень), від одного до двох семестрів – орієнтовно цей час може бути використаний на будь-який за складністю курс, головне, щоб час відповідав і забезпечував досягнення поставленої мети перед навчальним курсом (наприклад, «Країнознавство», «Географія економічних систем світу», «Географія країн Європейського Союзу», «Географічні інформаційні системи», «Краєзнавство», «Природничо-наукова картина світу», «Топографія з основами картографії».

На третьому етапі організації географічної освіти на профільному рівні навчання учням ліцею надається можливість обирати і визначати набір курсів за вибором у варіативній частині. З моменту обрання учнем ліцею курсу за вибором він стає обов'язковим для відвідування і звітування про навчальні досягнення.

В результаті відбувається формування структури кожного конкретного закладу загальної середньої освіти та індивідуального плану навчання кожного учня на поточний рік.

Соціальне замовлення на географічну освіту виходить з інтересу учнів до географічних методів пізнання, географії як комплексної науки про Землю, професії вчителя географії, науковців географічних спеціальностей, комплексного вивчення навколишнього середовища тощо.

Поглиблене вивчення географії можна реалізувати через організацію в ліцеї різноманітних факультативів географічного змісту: природокористування, агроекологія, біогеографія, історико-географія, історико-краєзнавство тощо.

У розробці навчальних програм для поглибленого вивчення географії в першу чергу необхідно враховувати принципи побудови змісту географічної освіти в ліцеї:

- комплексність у розкритті явищ і процесів, що будується на цілісності навколишнього середовища, єдності і нерозривності всіх його елементів;
- вивчення основних процесів і явищ через дослідження основних просторово-територіальних структур;
- взаємозв'язок глобального, національного і краєзнавчого підходів до висвітлення соціальних проблем суспільства різного рівня (глобального, регіонального, локального) і обов'язкова практична участь учнів ліцею у розв'язанні місцевих соціальних проблем («мислити глобально – діяти локально»);

- спрямованість навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію стосунків у географічному середовищі («відчувай, спостерігай, узагальнюй, дій»).

Отже, основним завданням функціонування географічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї є формування основ природничо-наукової картини світу та визначення місця людини на Землі.

Для організації та впровадження географічної освіти на профільному рівні в ліцеї необхідно обладнати географічний майданчик, на якому відбуватимуться основні географічні практики, робитимуться базові маршрути навчальних екскурсій та їх зміст тощо.

Вивчаючи географію на профільному рівні в ліцеї учні можуть отримати професійну спеціалізацію екскурсовода, адміністратора географічних баз даних, суспільно-громадського діяча (еколог, лісник), водія транспортного засобу, організатора екологічної стежки, захисника природи, підприємця з утилізації сміття тощо. Пропонована спеціалізація має підкріплюватись необхідним навчальним змістом, який входить до змісту курсів за вибором учнів, та кваліфікованими викладачами цих спеціальностей.

Слід зазначити, що навіть за умов реформування географічної шкільної освіти, географія залишиться єдиним предметом, який розкриватиме суть і закономірності просторово-часової диференціації географічної оболонки як природно-екологічної і соціально-економічної системи. Це дає змогу впевнено говорити про визначення об'єктивного і предметного змісту географії та її місце і роль у формуванні загальної освіти і культури учня.

У своїй праці О. Плахотник авторитетно зауважує, що основу географічної освіти, в тому числі і шкільної, становить наукова методологія, змістовність викладання і вивчення географії як фундаментальної науки і загальноосвітньої базової дисципліни в школах і вищих навчальних закладах [8, 5-7].

Таким чином, конструюючи зміст шкільної географічної освіти для ліцею, ми вбачали його розвантаженість від другорядного матеріалу,

зберігаючи науковість, системність, практичну спрямованість з підсиленням прикладного характеру географії, екологізації її змісту та ін. Водночас дуже важливо враховувати краєзнавчий принцип навчання. Зважаючи на те, що у навчальних програмах відображено не тільки зміст, але й вимоги до результатів навчання, які мають досягатися за діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, слід також акцентувати увагу на тому, чи зможе відтворити учень увесь спектр знань і скористатися ними у житті [4, 74-75].

Методичні засади функціонування географічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї орієнтовані на наскрізні змістові лінії, що є засобом інтеграції ключових і загально предметних компетентностей [7, 205].

Наскрізні лінії є соціально значимими над предметними темами, які допомагають формуванню в учнів уявлень про суспільство в цілому, розвивають здатність застосовувати отримані знання у різних ситуаціях.

Мета наскрізних ліній – «сфокусувати» увагу й зусилля вчителів-предметників, класних керівників, зрештою, усього педагогічного колективу на досягненні життєво важливої для учня й суспільства мети, виразити ключові компетентності.

Удосконалення освітнього процесу з географії на профільному рівні навчання в ліцеї триває. Вимагають ґрунтовного та деталізованого опрацювання методичні засади з метою вирішення загально педагогічних та методичних питань.

Список використаних джерел:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>

2. Концепція змісту географічної освіти для профільної школи // Географія та основи економіки в школі . – 2007. - № 7-8. – С. 12-15.

3. Концепція Нової української школи
<https://www.kmu.gov.ua/.../ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Урок географії. Від класики – до сучасних технологій / ред. В. П. Корнєєва. – Х. : Вид. Група «Основа», 2006. – 176 с.
5. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Географія. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>
6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2018 № 408) – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>
7. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії в профільній школі: теорія і практика: [монографія] / Тетяна Геннадіївна Назаренко // Педагогічна думка. – 2013. – 318 с. UPL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9886> (дата звернення: 26.11. 2018).
8. Плахотнік О.В. Проблеми формування географічної освіти в Україні / О.В. Плахотнік // Україна: географічні проблеми сталого розвитку: зб. наук. пр.: у 4-х т. – К., 2004. – Т. 4. – С. 5-7.

The article reveals topical issues of the functioning of geographical education in high school at the core level of education, since today geographic education is represented at the academic and core levels.

Since the general purpose of the educational geographic course is to improve the representation of students of the lyceum on the geographical picture of the world, then when forming the subject competence, the language should be about establishing the notion of geography as a constructive science, and students should form geographic thinking on the principles of historical, spatial, complex, typological, problematic and constructive approaches. The decisive ideas of the educational program are humanitarian, social, ecological, economical aspects, involvement of students in socially useful activity by means of modern geography.

For the further development of geographic education at the profile level of education in the high school, the scientists of the Geography and Economics

Department of the Institute of Pedagogics of the National Academy of Sciences of Ukraine created the Concept of Geographical Education for the profile school.

The main idea of the concept of geographic education at the profile level of education in the lyceum is the likelihood of scientific knowledge to the world of human needs, that is, the acquisition of knowledge for the further chosen profession or activity that will be associated with the geographical component.

The concept of studying geography in the profile school is a document for general-use and methodological use. It is the basis for the following joint actions of professionals in the development of the system of profile education, the content of school education, methods and techniques, methods and means of training, scientific and pedagogical research and teacher training.

The author of the article, explaining the need for geographic knowledge of high school students through key competencies, including substantive ones, suggests methodological principles for the functioning of geographic education in high school through the content of the Geographical Education Concept, which is a framework document defining the main directions of school geography development in the context of studying how economic features their country and economic and geographical relations in the world.

Key words: geographical education; educational process in geography at core levels of study; key competencies, subject competences; institutions of general secondary education; the concept of geographic education in high school.